

การสร้างนามศัพท์

นามศัพท์ หมายถึงศัพท์ที่แจกรูปด้วยวิภक्ति์นาม แบ่งเป็น 3 พวก คือ คำนาม
คุณนาม สรรพนาม

การสร้างนามศัพท์ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ หมายถึงการสร้างคำนามและคุณนาม
โดยการเติมปัจจัยเข้ากับธาตุและการเติมปัจจัยเข้ากับคำที่มีไวยากรณ์ในภาษา ทั้งจะกล่าวต่อ
ไปนี้

1. การสร้างนามศัพท์โดยการเติมปัจจัยเข้ากับธาตุ ธาตุในภาษาสันสกฤต
นั้นนักไวยากรณ์ชาวอินเดียกล่าวว่า มีอยู่ประมาณ 2200 ธาตุ¹ ส่วนนักไวยากรณ์สันสกฤต
ชาวตะวันตกรวบรวมไว้มี 933 ธาตุ² แต่ละธาตุจะสื่อความหมายบอกการกระทำ
หรืออาการให้ทราบ เช่น

'วา'	ในความหมายว่า	พัด
'สุว'	ในความหมายว่า	นอน
'พुरु'	ในความหมายว่า	รู้
'เมน'	ในความหมายว่า	คิด

เมื่อนำเอาปัจจัยมาประกอบเข้ากับธาตุแล้ว ศัพท์ที่เกิดขึ้นใหม่เรียกว่า กฤต
เช่น

'วา' (พัด) + यु เป็น วายु (สิ่งที่พัด-ลม)

¹Vidyasagar K.L.V.Sastri, Dhaturupa Manjari (Kalapathi-
Palghat-3: R.S. Vidhyar and Sons, 1960), p.1.

²William Dwight Whitney, The Roots, Verb-Forms and Primary
Derivatives of the Sanskrit Language (Delhi: Motilal Banarsidass,
1963), pp.1-210.

'सुप्' (นอน)	+ น	เป็น	सुप्त	(การนอน)
'वृत्' (รู้)	+ อิ	เป็น	विधि	(ความรู้)
'मन्' (คิด)	+ ทิ	เป็น	मति	(ความคิด)

ปัจจัยที่ประกอบเข้ากับธาตุทำให้เกิดคำกณนี้ นักไวยากรณ์สันสกฤตชาวตะวันตก เรียกว่า ปัจจัยชั้นแรก (Primary suffixes) ¹ ในการนำเอาปัจจัยชั้นแรกมาประกอบกับธาตุนี้ บางครั้งมีการคุณะ หรือพฤทธิ สระที่พยางค์ต้นของธาตุ²

2. การสร้างนามศัพท์โดยการนำปัจจัยมาประกอบกับศัพท์ที่มีอยู่ในภาษา ทำให้เกิดคำใหม่ซึ่งมีความหมายเกี่ยวข้องกับความหมายเดิม ศัพท์ที่เกิดใหม่นี้เรียก ศัพท์ิต เช่น

मृ	(น้ำผึ้ง)	+ र	เป็น	मृर	(หวาน)
प्ल	(กำลัง)	+ इन्	เป็น	प्लिन्	(มีกำลัง)
पुरुष	(บุรุษ)	+ ता	เป็น	पुरुषता	(ความเป็นบุรุษ)
नाव	(เรือ)	+ इक	เป็น	नाविक	(ชาวเรือ-เกี่ยวข้องกับเรือ)

ปัจจัยที่นำมาประกอบเข้ากับคำที่มีใช้ในภาษา ทำให้เกิดคำศัพท์ิตนี้ นักไวยากรณ์สันสกฤตชาวตะวันตกเรียกว่า ปัจจัยชั้นที่สอง (Secondary suffixes)³ และปัจจัยเหล่านี้ บางครั้งเปลี่ยนประเภทของคำให้ต่างไปจากเดิม เช่น จาก อพยยศัพท์เป็นคุณนาม ตัวอย่าง เช่น नि (เข้า, ลง) + तुย เป็น नितुय (เป็นเจ้าของ)⁴

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p. 420. s.1141.

²Monier Monier Williams, A Practical Grammar of the Sanskrit Language (The Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1962), p.53. s.79.

³Arthur A. Macdonell, A Sanskrit Grammar for Students, (London: Oxford University Press, 1973), p.159.

⁴William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.479. s.1245 b.

คำกฤต

คำกฤต คือคำที่เกิดขึ้นจากการนำเอาปัจจัยชั้นแรก (Primary suffixes) มาประกอบเข้ากับธาตุทำให้เป็นคำนามประเภทสามานยนาม อาการนาม หรือคุณนามก็ได้

วสุ (s.c. Vasu) ¹ ได้กล่าวไว้ในหนังสือคำแปลอรรถาธิบายของปาณินิว่า "คำนามที่เกิดจากการนำเอาปัจจัยมาประกอบกับธาตุ เรียกว่า กฤต และกลุ่มปัจจัยที่นำมาประกอบนี้เรียกว่า ปัจจัยชั้นแรก"

ปัจจัยชั้นแรกที่นำมาใช้ประกอบกับธาตุเพื่อสร้างคำกฤตที่ปรากฏในตำราไวยากรณ์สันสกฤตของ William Dwight Whitney มีทั้งหมด 59 ปัจจัย² คือ

อ	อา	อน
อสุ	ตสุ	นสุ
สสุ	อึสุ	อุสุ
อิ	อี	ติ
นิ	อนิ	อนุ
ตุ	นุ	ถ
ด	บุ	ม
มิ	มนุ	วну
วน	วนิ	วनु
วร	อนตุ	ว่าส (วสุ)
มาน	อาน	ต
น	อิน	อุ

¹S.C.Vasu, (Edited and Translated into English) Ashtādhyāyī of Panini 2 Vols; (Delhi: Motilal Banarsidass, 1977), 1.31.

²William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.422.s. 1146.

อุ	อุ	อุก
อก	ตุ (ตร)	อิน
อียส	อินุจ	ตุร
ก	ย	ร
ล	ว	ริ
ร	วิ	สนุ
สน	ตุนุ	ส
อติ	อภ	

ปัจจัยชั้นแรกทั้ง 59 ปัจจัยนี้ มีปรากฏใช้ในเรื่องนโโลปายาน 27

ปัจจัย คือ

อ	อก	อน
อนุ	อนุค	อส
อา	อิ	อินุ
อียส	อุ	ค
ติ	ตุ	ตุ (ตร)
ตุร	น	ม
มนุ	มิ	ยุ
ยุ	วร	ถ
ว่าส (วสุ)	มาน	ร

ปัจจัยเหล่านี้เมื่อนำมาประกอภกับธาตุ ทำให้เป็นคำนามประเภท
 ตามานยนามบอกผู้กระทำอาการ (Agent nouns) เป็นอาการนาม (Action
 nouns) และเป็นคุณนาม (Adjectives) ซึ่งเรียกว่า กฤต มีดังนี้

1. อ ปัจจัย ประกอภกับธาตุ ทำให้เป็นตามานยนาม บอกผู้ทำอาการ
 เป็นอาการนาม และเป็นคุณนาม¹

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar pp.423-425.

สามานยนาม : (อนฺต) 'กฺฏ' (กระทำ) + อ→อนฺตกร (ผู้กระทำซึ่งที่สุด 3:4:14)

อาการนาม : 'วฺฤ' (เลือก)+อ→วร (การเลือก 2:9:8)

คุณนาม : (อฺตุ) 'ต' (ไป) + อ→อฺทว (สูงส่ง 1:4:2)

2. อก ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นสามานยนาม บอกผู้กระทำอาการ¹

สามานยนาม : 'กฺฏ' (ทำ) + อก→การก (ผู้กระทำ 13:16:84)

สามานยนาม : 'วฺห' (นำ) + อก→วาทก (ผู้นำ 22:1:142)

3. อน ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นสามานยนาม และคุณนาม²

สามานยนาม : 'สฺส' (สั่งสอน) + อน→สฺสน (คำสั่งสอน 2:10:8)

คุณนาม : 'สฺฏ' (งาม) + อน→โศภน (ซึ่งงดงาม 3:23:18)

4. อนฺ ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นสามานยนาม บอกผู้กระทำอาการ
และอาการนาม³

สามานยนาม : 'ราช' (ปกครอง) + อนฺ→ราชน (กษัตริย์ 1:1:2)

อาการนาม : 'มฺห' (ยิ่งใหญ่) + อนฺ→มหน (ความยิ่งใหญ่ 2:14:10)

5. อนฺตฺ ปัจจัย ประกอบกับธาตุใช้เป็นคำคุณนาม⁴

คุณนาม : 'สฺจ' (เศร้า) + อนฺตฺ→โศจนฺต (เศร้าโศก 11:20:56)

คุณนาม : 'คฺม' (ไป) + อนฺตฺ→คฺจนฺต (กำลังไป 13:45:88)

6. อฺสฺ ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นสามานยนาม บอกผู้กระทำอาการ
และอาการนาม⁵

สามานยนาม : 'มฺน' (คิด) + อฺสฺ→มฺนฺ (ใจ 4:12:20)

อาการนาม : 'นฺม' (นอบน้อม) + อฺสฺ→นฺมฺ (ความนอบน้อม 12:42:66)

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.446. s.1181.

²Ibid., p.426. s.1150.

³Ibid., p.324. s.1160.

⁴Ibid., p.440. s.1172.

⁵Ibid., p.428. s.1151.

7. อา ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นอาการนาม¹

อาการนาม : ปุชฺ' (บูชา) + อา → ปุชา (การบูชา 12:69:70)

อาการนาม : ปีฬฺ' (เบียดเบียน) + อา → ปีฬา (การเบียดเบียน 14:19:96)

8. อิ ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นอาการนาม และคุณนาม²

อาการนาม : วิ' (วางลง) + อิ → วิธิ (การกำหนด: 12:94:74)

คุณนาม : ศุจฺ' (ส่องแสง) + อิ → ศุจิ (งตงาม 4:8:20)

9. อินฺ ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นสามานยนามบอกผู้กระทำอาการ และอาการนาม³

สามานยนาม : เวทฺ' (ผูก) + อินฺ → วาทีนฺ (ผู้ผูก 11:3:2)

อาการนาม : วิ' (พินาศ) + อินฺ → วินาศินฺ (ซึ่งพินาศ 12:59:68)

10. อียตฺ ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นคุณนาม ในบางกรณีจะลดรูปเหลือเพียง ยตฺ⁴

คุณนาม : ฏฺ' (มี, เป็น) + อียตฺ → ฏยตฺ (มีอีก เป็นอีก ใจเป็น อพิยัคัพท 12:94:74)

11. อุ ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นสามานยนาม บอกผู้กระทำอาการ และคุณนาม⁵

สามานยนาม : 'พนฺ' (ผูก) + อุ → พนฺ (ผู้เกี่ยวของ 16:18:104)

คุณนาม : 'สุว' (มีรสเค็ม) + อุ → สุวา (หวาน 13:4:82)

คุณนาม : 'ทฤ' (ดู) + อุ → ทฤ (ปรารถนาที่จะเห็น

12:63:70)

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.425. s.1149.

²Ibid., p.430. s.1155.

³Ibid., p.447. s.1183.

⁴Ibid., p.448. s.1184.

⁵Ibid., p.443. s.1178.

คุณนาม¹

12. ท บัจจัย ประกอบด้วยธาตุ ทำให้เป็นสามาณยนามบอกผู้กระทำอาการและ

สามาณยนาม : 'วา' (พัต) + ท → วาท (สิ่งที่พัต-ดม 22:9:140)

คุณนาม : 'กฤ' (ทำ) + ท → กฤท (อันเขาทำแล้ว 1:11:4)

13. ติ บัจจัย ประกอบด้วยธาตุ ทำให้เป็นอาการนาม²

อาการนาม : 'รม' (ยินดี) + ติ → ฤติ (ความยินดี 2:4:3)

อาการนาม : 'ภช' (มีส่วนร่วม) + ติ → ภฤติ (การมีส่วนร่วม 4:23:23)

14. ตุ บัจจัย ประกอบด้วยธาตุ ทำให้เป็นสามาณยนามบอกผู้กระทำอาการ³

สามาณยนาม : 'กฤ' (ทำ) + ตุ → กฤตุ (ผู้กระทำ 12:45:66)

15. ตุฏ บัจจัย ประกอบด้วยธาตุ ทำให้เป็นสามาณยนามบอกผู้กระทำอาการ⁴

สามาณยนาม : 'ชา' (วางไว้) + ตุฏ → ชาตุฏ (ผู้วางไว้คือพระพรหม
17:9:110)

สามาณยนาม : 'กฤ' (ทำ) + ตุฏ → กฤตุฏ (ผู้ทำ)

16. ตุร หรือ ตุรา บัจจัย ประกอบด้วยธาตุ ทำให้เป็นสามาณยนามบอกผู้
กระทำอาการและอาการนาม⁵

สามาณยนาม : 'ศา' (ไป) + ตุร → ศตุร (สิ่งที่ทำให้เกิดลมไหว-อวิยะ
9:5:42)

อาการนาม : 'มา' (วัด) + ตุรา → มาตุรา (การวัด 13:57:90)

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p. 441. s.1176.

²Ibid., p.432. s. 1157.

³Ibid., p.435. s.1161.

⁴Ibid., p.446. s.1182.

⁵Ibid., p.448. s.1185.

17. น ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นอาการนาม¹

อาการนาม : 'เยชฺ' (บูชา)+ น → ยชช (การบูชา)

อาการนาม : 'เยตุ' (พยายาม)+ น → ยทุน (ความพยายาม 4:16:20)

18. ม ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นอาการนามและคุณนาม²

อาการนาม : 'สตุ' (สรรเสริญ)+ ม → โสตุม (การสรรเสริญ)

คุณนาม : 'เกี' (กตัญญู)+ ม → กีม (นากตัญญู 1:9:2)

19. มฺนุ ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นอาการนาม³

อาการนาม : 'กฏ' (ทำ)+ มฺนุ → กรฺมฺนุ (การกระทำ 13:22:84)

อาการนาม : 'ชฺนุ' (เกิด)+ มฺนุ → ชนฺมฺนุ (การเกิด 1:28:6)

20. มิ ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นสามานยนามบอกผู้กระทำอาการ⁴

สามานยนาม : 'ภู' (เป็น)+ มิ → ภูมิ (แดนของผู้มี, ผู้เป็นคือแผ่นดิน
9:15:44)

21. ย ปัจจัย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นสามานยนามบอกผู้กระทำอาการ⁵

สามานยนาม : 'ภฺย' (เลี้ยงดู)+ ย → ภฺรฺยา (ผู้เลี้ยงดู-ภรรยา
9:28:46)

สามานยนาม : 'วฺจ' (พูด) + ย → วฺจฺย (สิ่งอันเขาพูด-คำพูด 8:21:40)

22. ยุ ปัจจัย ประกอบกับธาตุทำให้เป็นสามานยนามบอกผู้กระทำอาการ และ
อาการนาม⁶

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.442. s.1177.

²Ibid., p.437. s.1166.

³Ibid., p.437. s.1168.

⁴Ibid., p.437. s.1167.

⁵Ibid., p.450. s.1187.

⁶Ibid., p.436. s.1165.

สามานยนาม : 'วา' (พัด) + यु → วายु (สิ่งที่พัด-ลม 24:36:158)

อาการนาม : 'มฺ' (คิด) + यु → มนฺยู (ความคิด ความคิดร้ายหมายถึง
ความโกรธ 9:4:42)

23. วร บัจจย ประกอบด้วยธาตุทำให้เป็นสามานยนามออกผู้กระทำอาการ
และคุณนาม¹

สามานยนาม : 'อสู' (เป็นใหญ่) + วร → อสูวร (ผู้เป็นใหญ่ 2:6:8)

คุณนาม : 'สุธา' (ตั้ง) + วร → สุธาวร (ตั้งมั่น 14:6:94)

24. ถ บัจจย ประกอบด้วยธาตุทำให้เป็นสามานยนาม และอาการนาม² เช่น

สามานยนาม : 'คา' (ร้องเพลง) + ถ → คาถ (บทเพลง 24:27:158)

อาการนาม : 'ฤ' (ไป) + ถ → อรฺถ (จุดมุ่งหมาย, ความมุ่งหมาย
9:31:46)

25. วাস(วสุ) บัจจย ประกอบด้วยธาตุทำให้เป็นคุณนาม³ เช่น

คุณนาม : 'วิท' (รู้) + วาส(วสุ) → วิทวาส(วิทวสุ) (เฉลียว
ฉลาด 12:78:72)

26. มาน บัจจย ประกอบด้วยธาตุทำให้เป็นคุณนาม⁴

คุณนาม : 'ยช' (บวงสรวง) + มาน → ยชมาน (บวงสรวงอยู่
5:46:30)

คุณนาม : 'อฏ' (เที่ยวไป) + มาน → อฏมาน (ท่องเที่ยวไป 2:18:10)

คุณนาม : 'ปีท' (เบียดเบียน) + มาน → ปีทฺยมาน (อันเขาเบียดเบียนอยู่
9:11:44)

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.440. s.1171.

²Ibid., p.436. s.1163.

³Ibid., p.441. s.1173.

⁴Ibid., p.441. s.1174,

27. ร บัจจย ประกอบกับธาตุ ทำให้เป็นคุณนาม¹

คุณนาม : 'ศกฺ' (มีอำนาจ) ± ร → ศกร (ซึ่งมีอำนาจหมายถึงพระอินทร์
3:7:14)

ข้อสังเกต

นอกจากนี้ ได้มีการนำเอาธาตุมาใช้เป็นคำนาม ซึ่งธาตุเหล่านี้ ตามความคิดของนักไวยากรณ์นั้น ถือว่ามีการลงบัจจย ซึ่งไม่มีรูป และในทางปฏิบัตินั้นถือว่ามี การลงบัจจย แล้วลบ บัจจยออก ในบางครั้งเมื่อลบบัจจยออก บางส่วนของธาตุอาจจะถูกลบไปด้วย ธาตุเหล่านี้มี มาก ส่วนใหญ่จะเป็นธาตุที่มี จุ ชฺ ฌ ญ มุ และ หุ การันต์²

ราชฺ (ปกครอง)	→	ราญ	(ผู้ปกครอง)
วจุ (พูด)	→	วากุ	(คำพูด)
ทญฺ (ส่องแสง)	→	วิทฺยฺ	(แสงสว่าง)
วิทฺ (รู้)	→	ชรฺมวิทฺ	(ผู้รู้หน้าที่)
มุชฺ (รบ)	→	มุชฺ	(การรบ)
คมฺ (ไป)	→	อนฺตริกฺมชฺ	(ผู้ไปในอากาศหมายถึงนก)
หุหฺ (ให้น้ำนม)	→	กามชฺ	(ผู้ให้ความปรารถนา)

ศูนย์วิทยพัชยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.450. s.1188.

²Monier Williams, A Practical Grammar of the Sanskrit Language, pp.61-64.

สรุปปัจจัยกฤต

ปัจจัยชั้นแรกที่น่ามาประกอบเข้ากับธาตุ เพื่อสร้างค่ากฤตนั้น ทำให้เกิดค่ากฤต 3 ประเภท คือสามานยนาม อาการนาม และคุณนาม ปัจจัยที่ทำให้เกิดค่านามเหล่านี้ สรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยที่ทำให้เป็นคำสามานยนาม ได้แก่

อ	อก	อน	อส
อิ	อิน	อุ	ต
ตุ	ตุถ	ตุร	น
มิ	ย	ยุ	วร
ถ			

2. ปัจจัยที่ทำให้เป็นคำอาการนาม ได้แก่

อ	อน	อน	อส
อา	อิ	ติ	ต
ตุร	น	ม	มน
ยุ	ถ	ถ	

3. ปัจจัยที่ทำให้เป็นคำคุณนาม ได้แก่

อ	อน	อนตุ	อิ
อียตุ	อุ	ต	ม
วร	ว่าส(วส)	มาน	ร

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

คำศัพท์

คำศัพท์เป็นคำนามที่เกิดจากการนำเอาปัจจัยชั้นที่สองมาประกอบเข้ากับศัพท์ที่ใช้ในภาษาอยู่แล้ว ทำให้ความหมายหรือประเภทของคำเปลี่ยนแปลงไป

วสุ (S.C. Vasu)¹ ได้ให้คำอธิบายไว้ในหนังสือคำแปลอรรถาธิบายของปาณินิไว้ว่า "คำนามที่เกิดจากการนำเอาปัจจัยมาประกอบเข้ากับคำอื่น ๆ เรียกว่าคำศัพท์หรือคำเติมชั้นที่สอง"

ปัจจัยชั้นที่สองที่นำมาประกอบกับศัพท์ที่ใช้ในภาษาเพื่อสร้างคำศัพท์ ที่ปรากฏในตำราไวยากรณ์สันสกฤตของ William Dwight Whitney มี 61 ปัจจัย²

อ	ย	อีย
อีย	เอย	เอยฺย
เอนฺย	อายฺย	อายน
อายี	อิ	อิกิ
ก	อก	อิก
น	อาน	อีน
อิน	เอน	ม
อิม	มฺน	มย
ร	อิร	ล
จ	ว	วล
วย	วฺย	ศ
อินฺ	มินฺ	วินฺ
วณฺ	วณ	มณฺ

¹S.C.Vasu, (Edited and Translated into English), Ashtādhyāyī of Panini, 1.31.

²William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.457. s.1207 a.

2. อินุ ปัจจัย ประกอบคำสามานยนาม ทำให้เป็นคำสามานยนามและคุณนาม¹
 สามานยนาม : ปกฺษ (ปีก) + อินุ → ปกฺษินุ (ผู้มีปีกหมายถึงนก 1:19:4)
 คุณนาม : พล (กำลัง) + อินุ → พลินุ (มีกำลัง 1:1:2)
3. อิน ปัจจัย ประกอบกับสามานยนาม ทำให้เป็นคุณนาม²
 คุณนาม : มล (ความเศร้าหมอง) + อิน → มลิน (มีมลทิน 10:6:48)
4. อีย ปัจจัย ประกอบกับคำอาการนาม ทำให้เป็นคุณนาม และประกอบกับปรกติ
 สังขยาทำให้เป็นปฐมสังขยา และถ้าวาอีย ปัจจัยนั้นก็อาการ เติมอีย ปัจจัยลงท้ายคำกฤตที่
 ประกอบด้วย อน ปัจจัย³
 คุณนาม : ปาน (การดื่ม) + อีย → ปานี (น้ำดื่ม 13:7:82)
 สังขยา : ทฺวิ (สอง) + อีย → ทฺวิทีย (ลำดับที่สอง 8:7:38)
5. ก ปัจจัย ประกอบกับสามานยนาม ทำให้เป็นคุณนาม และประกอบกับ
 อัพยศัพท์ ทำให้เป็นคุณนาม⁴
 กนฺยา (หญิงสาว) + ก → กนฺยกา (เป็นสาวน้อย 5:46:30)
 สฺว (ตนเอง) + ก → สฺวก (เป็นของตน 5:41:30)
6. ต ปัจจัย ประกอบกับอัพยศัพท์ทำให้เป็นคุณนาม⁵
 มฺหฺสฺ (ครุหนึ่ง) + ต → มฺหฺสฺต (หัวเวศากรุหนึ่ง 20:15:130)
7. ตา ปัจจัย ประกอบกับสามานยนามทำให้เป็นสามานยนามออกสภาวะ⁶
 เทว (เทพเจ้า) + ตา → เทวตา (เทวคา 12:119:78)
8. ตม ปัจจัย ไขประกอบอัพยศัพท์ ทำให้เป็นคุณนามเปรียบเทียบชั้นสูงสุด
 และประกอบคุณนามทำให้เป็นคุณนามเปรียบเทียบชั้นสูงสุด⁷

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar pp.471-472.s.1230.

²Ibid., p.469.s.1223.

³Ibid., p.464.s.1215.

⁴Ibid., pp.466-468.s.1222.

⁵Ibid., p.479.s.1245.

⁶Ibid., p.476.s.1237.

⁷Ibid., p.478.s.1242.

สตฺ (ตี) + त्म → स्तुत्तम् (ตีที่สตฺ 12:13:10)

9. त्र ปัจจุบัน ประกอบกับคุณนาม ทำให้เป็นคุณนามเปรียบเทียบให้สูงขึ้น¹

सुख (สุข) + त्र → सुखत्र (สุขกว่า 17:19:22)

उत्त (สูง) + त्र → उत्तत्र (สูงกว่า 11:60:70)

10. त्व ปัจจุบัน ประกอบกับสามานยนาม ทำให้เป็นสามานยนามบอกสภาวะ²

पति (สามี) + त्व → पतित्व (ความเป็นสามี 3:6:14)

तत् (นั่น) + त्व → तत्त्व (ความจริง 16:38:108)

11. มन् ปัจจุบัน เปลี่ยนรูปเป็น มตฺ ประกอบกับสามานยนาม ทำให้เป็นคุณนาม³

मि (ปัญญา) + मत् → मित्त (มีปัญญา 11:54:68)

श्री (โชค) + मत् → श्रीमित्त (มีโชค 12:103:76)

12. มิน ปัจจุบัน ประกอบกับสามานยนาม และคำอภัยยักศัพท์ ทำให้เป็นคุณนาม

และสามานยนาม⁴

คุณนาม: वाक् (คำพูด) + मिन् → वाक्मिन् (พูดด่องแคล่ว 12:50:68)

สามานยนาม: स्व (เจ้าของ) + मिन् → स्वामिन् (ผู้เป็นเจ้าของ 11:3:54)

13. ย ปัจจุบัน ประกอบกับคุณนาม และสามานยนาม ทำให้เป็นอาการนาม และคุณนาม⁵

อาการนาม: सत् (จริง) + य → सत्य (ความจริง 6:10:32)

อาการนาม: सहाय (เพื่อน) + य → साहाय (ความช่วยเหลือ 2:31:12)

คุณนาม: राजन् (ราชา) + य → राजन् (เกี่ยวกับพระราชา 4:6:24)

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar P.478.s.1242.

²Ibid., p.477. s.1239.

³Ibid., pp.475-476.s:1235.

⁴Ibid., pp.472-473.S.1231.

⁵Ibid., pp.459-264.s.1210-1213.

14. ด บัจจย ประกอบด้วยคำคุณนาม ทำให้เป็นคุณนาม¹
 พหู (มาก) + ด — พหุด (มีจำนวนมาก 13:13:84)
 ภิณ (นากด้ว) + ด — ภิมล (นากด้ว)
15. ร บัจจย ประกอบด้วยนาม ทำให้เป็นคุณนาม²
 มฐ (น้ำผึ้ง) + ร — มฐร (มีรสหวาน 11:31:66)
 รุจิ (ความสว่างไสว) + ร — รุจिर (สว่าง 3:28:22)
16. วนตุ บัจจย เปลี่ยนรูปเป็น วตุ ประกอบด้วยนามทำให้เป็นคุณนาม³
 ฐ (รูปปรากฏ) + วนตุ — ฐปวนตุ (สวยงาม 1:13:4)
 กุณ (คุณ) + วนตุ — คุณวนตุ (มีคุณ 1:30:6)
17. วน บัจจย ประกอบด้วยสามานยนาม ทำให้เป็นสามานยนาม⁴
 มฆ (ของขวัญ) + วน — มฆวน (ผู้มีของขวัญหมายถึง
 พระอินทร์ 2:15:10)
18. วินุ บัจจย ประกอบด้วยสามานยนามทำให้เป็นคุณนาม⁵
 ทปสุ (ทมะ) + วินุ — ทปสุวินุ (มีทมะ 11:61:69)
 ยศสุ (ยศ) + วินุ — ยศสุวินุ (มียศ 12:114:78)
19. ถ บัจจย ประกอบด้วยปรกติสังขยาทำให้เป็นปรกติสังขยา⁶
 จตุร (สี่) + ถ — จตุรถ (ลำดับสี่ 24:51:162)

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar pp.470-471.s.1127.

²Ibid., p.470.s.1226.

³Ibid., pp.473-474.s.1233.

⁴Ibid., p.475.s.1234.

⁵Ibid., p.473.s.1232.

⁶Ibid., p.478.s.1242 d.

20. ม ปัจจัย ประกอบกับศัพท์ ทำให้เป็นคุณนามและประกอบกับปรกติสังขยา ทำให้เป็นปุณฺรสังขยา¹

ปร (อื่น) + ม → ปรม (ขอคเียม 26:7:166)

ทศ (สิบ) + ม → ทศม (ลำดับที่สิบ 14:12:96)

สรุปปัจจัยศัพท์

ปัจจัยชั้นที่สอง ที่นำมาประกอบกับศัพท์ที่มีใจ ในภาษาเพื่อสร้างคำศัพท์นั้น แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม คือ ปัจจัยที่ทำให้เป็นคำนาม ปัจจัยที่ทำให้เป็นคุณนาม และปัจจัยที่ทำให้เป็นได้ทั้งคำนามและคุณนาม สรุปได้ดังนี้

1. ปัจจัยที่ทำให้เป็นคำนาม

อ	อินุ	ตา
กฺว	ย	วฺนุ

2. ปัจจัยที่ทำให้เป็นคุณนาม

อ	อินุ	อิน
อีย	ก	ต
ทม	ตร	มนฺตุ
มิน	ล	ร
วฺนฺตุ	วฺนุ	วฺนุ
ถ	ม	

3. ปัจจัยที่เป็นได้ทั้งคำนาม และคุณนาม

อ	อินุ	วฺนุ
---	------	------

¹William Dwight Whitney, Sanskrit Grammar p.478.

คำสมาส

สมาส เป็นวิธีการสร้างคำอีกประเภทหนึ่งในภาษาสันสกฤต ซึ่งเป็นลักษณะแตกต่างจากภาษาอื่น

กาเล (M.R. Kale) นักไวยากรณ์สันสกฤตชาวอินเดียได้อธิบายเกี่ยวกับสมาสว่า ในภาษาสันสกฤต คำนาม คำคุณนาม คำกริยา หรืออพยยศัพท์ สามารถนำมารวมเข้าด้วยกัน แล้วทำให้คำใหม่เกิดขึ้น เรียกว่า คำสมาส¹

กาเลได้แบ่งสมาสออกเป็น 4 ชนิด คือ

1. ทวนทวนสมาส
2. ตตุปฺรุษสมาส ซึ่งประกอบด้วย
 - 2.1 กรุมชารยสมาส
 - 2.2 ทฺวิกุสสมาส
3. พหุวิหีสมาส
4. อวฺยयीภาวสมาส

อาร์เธอร์ เอ แมกโดเนลล์ (Arthur A. Macdonell) นักไวยากรณ์สันสกฤตชาวตะวันตก ได้แบ่งคำสมาสออกเป็น 2 ชนิด คือ สมาสกริยา และสมาสนามและได้นิยามสมาสกริยาไว้ดังนี้

สมาสกริยา เกิดจากการรวมธาตุเข้ากับคำอุปสรรค ซึ่งมีประมาณ 20 คำ และคำกริยาวิเศษณ์บางคำ สมาสกริยาที่เกิดขึ้นนี้มีการเปลี่ยนรูปเหมือนคำกริยาโดยทั่วไป เช่น 'คมฺ' (ไป) รวมเข้ากับอุปสรรค ส (ร่วมกัน) ก็จะเป็น สงฺคมฺ (ไปด้วยกัน) เมื่อแจกรูปเป็นบุรุษที่ 3 เอกพจน์ ปัจจุบันกาลก็จะได้รูปเป็น สงฺกฺจฺจติ...²

¹M.R.Kale, A Higher Sanskrit Grammar (Delhi: Motilal Banarsidass, 1972), p.114.

²Arthur A.Macdonell, Sanskrit Grammar for Students p.166.

ส่วนสมาสนามนั้น เขากล่าวว่า คือการรวมคำจำนวน 2 คำ หรือมากกว่านั้น เข้าเป็นคำเดียวกัน ซึ่งเป็นลักษณะของภาษาตระกูลอินเดียนยุโรป ได้มีการพัฒนาไปมากในภาษาสันสกฤต...¹

ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเฉพาะสมาสนามตามที่อาร์เธอร์ เอ แมคโคเนลล์ ได้จัดแบ่งไว้เท่านั้น

อาร์เธอร์ เอ แมคโคเนลล์ ได้แบ่งสมาสนามออกเป็น 3 ชนิด คือ

1. Co-ordinatives ซึ่งตรงกับ ทวนทวนสมาส ในตำราไวยากรณ์สันสกฤตของชาวอินเดีย
2. Determinatives ซึ่งตรงกับ ตตบุษสมาส และกรุมชารยสมาส ในตำราไวยากรณ์สันสกฤตของชาวอินเดีย
3. Possessives ซึ่งตรงกับ พหุวรีหีสมาส ในตำราไวยากรณ์ของชาวอินเดีย

เนื่องจากอาร์เธอร์ เอ แมคโคเนลล์ ได้แบ่ง Determinatives ออกเป็น 2 ชนิด แต่ละชนิดมีลักษณะการสร้างรูปคำแตกต่างกันอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจึงแบ่งสมาสนามออกเป็น 4 ชนิด คือ

1. ทวนทวนสมาส (Co-ordinative Compound)
2. ตตบุษสมาส (Dependent Compound)
3. กรุมชารยสมาส (Descriptive Compound)
4. พหุวรีหีสมาส (Possessive Compound)

1. ทวนทวนสมาส

อาร์เธอร์ เอ แมคโคเนลล์ ได้อธิบายว่า

¹ Arthur A. Macdonell, Sanskrit Grammar for Students, p.168.

"คำสมาส เหล่านี้ประกอบด้วยคำนามหรือคุณนาม จำนวนสองคำ หรือมากกว่าขึ้นไปมารวมเข้ากันเป็นคำเดียวกัน โดยใช้คำ "และ" เป็นคำเชื่อม..."¹

สมาสที่เกิดจากการนำเอาคำนามมารวมกัน จะแจกรูปเป็นทวิพจน์ หรือพหูพจน์ และมีเพศตามคำสุดท้าย

ทวนทวสมาส ซึ่งเกิดจากการนำเอาคำนามมารวมกัน ตั้งแต่ 2 คำขึ้นไป เช่น

หสฺตยศฺวรตโฆษ (หฺสฺต-ยศฺว-รต-โฆษ) = เสียงดังกึกก้องแห่งข้างม้า
และรต (2:11:8)

ปฺลินทฺวีปโศภิต (ปฺลิน-ทฺวีป-โศภิต) = งคงามด้วยชายหาดและเกาะ
แกง (12:113:78)

ทวนทวสมาส ซึ่งเกิดจากการนำเอาคุณนามมารวมกัน เช่น

สุกฺุมารตฺนฺทฺวจ (สุกฺุมาร-ตฺนฺ-ทฺวจ) = ผิวอันละเอียดและนิ่มนวล
(12:106:76)

ทวนทวสมาส ซึ่งเกิดจากการนำเอาคำกริยาวิเศษณ์มารวมกัน เช่น

ทิวาราตรํ = ตลอดวันและคืน (22:19:146)

2. ศตฺปุรุษสมาส

ได้แก่สมาสที่คำหน้าขึ้นกับคำหลังในลักษณะที่มีความสัมพันธ์ตามวิภक्ति์นามต่าง ๆ อาร์เธอร์ เอ แมคโดเนลล์ ได้ให้คำนิยามไว้ดังนี้ "ศตฺปุรุษสมาส คือ สมาสที่มีคำหน้าขึ้นอยู่ กับคำหลัง กล่าวคือคำหน้าจะทำหน้าที่ขยายคำหลัง คำที่นำมารวมนี้อาจจะเป็นคำนามหรือคุณนามก็ได้"²

¹Arthur A. Macdonell, Sanskrit Grammar for Students p.169.

²Ibid., p.171.

2.1 ทิวติยา ตตปุรุษสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าประกอบด้วยทิวติยวิภक्ति์

เช่น

วสุนทร = ผู้ทรงไวซึ่งสมบัติ (แผ่นดิน) (2:11:8)

โลกपाल = ผู้รักษาซึ่งโลก (2:29:12)

2.2 ตุตติยา ตตปุรุษสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าประกอบด้วยตุตติยวิภक्ति์

เช่น

สซีคนาวุต (สซีคน - อาวุต) = แวดล้อมแล้วด้วยกลุ่มแห่งเพื่อน
ทั้งหลาย (1:24:6)

ป่าศุคุณฺจิต = ปกคลุมแล้วด้วยฝุ่น (10:6:48)

2.3 จตุรฺถี ตตปุรุษสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าประกอบด้วยจตุรฺถีวิภक्ति์ เช่น

นลทรฺศนกาฯ (นลทรฺศน-กาฯ) = ประารณาเพื่อการเห็น
พระนล (16:1:102)

2.4 ปญฺจมี ตตปุรุษสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าประกอบด้วยปญฺจมีวิภक्ति์

เช่น

ทาววิวรฺชิต = อันพันแล้วจากไฟ (13:9:94)

ราชฺยปริภฺรชฺช = ผู้พลัดพรากจากราชสมบัติ (16:23:104)

2.5 ษฎฺฐี ตตปุรุษสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าประกอบด้วยษฎฺฐีวิภक्ति์ เช่น

เทวปฺติ = ผู้เป็นใหญ่แห่งเทวะทั้งหลาย (1:2:2)

ภีมสุตา = ธิดาแห่งพระเจ้าภีมะ (8:2:38)

2.6 สप्तฺมี ตตปุรุษสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าประกอบด้วยสप्तฺมีวิภक्ति์

เช่น

อศฺวโกวิท = ผู้ฉลาดในการขับขี่ม้า (1:1:2)

วสุธาธิป = ผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน (5:27:30)

3. กรุมถารยสมาส

อาร์เธอร์ เอ แมคโคเนลล์ (Arthur A. Macdonell) ให้นิยามไว้
ดังนี้ "กรุมถารยสมาส คือสมาสที่มีคำหน้าขยายคำหลังความสัมพันธ์ทางโครงสร้างของรูป
คำ คือ คำหน้าจะบอกให้ทราบถึงสถานะของคำหลัง"¹

การสร้างกรุมถารยสมาส มีดังนี้ คือ

3.1 โดยการวางคุณนามหรือคำขยายไว้หน้าคำนาม เช่น

มหาพาหุ = แขนใหญ่ (พลังมาก) (2:12:18)

วราโรหา = ตะโพงงาม (10:22:52)

3.2 โดยการวางคุณนามหรือคำขยายไว้หลังคำนาม เช่น

อมโรตุตม = เทวดาผู้เลิศที่สุด (2:24:12)

รตวร้ = รถอัประเสริฐ (5:23:40)

3.3 โดยการใช้คำสังขยาขยายคำนาม ซึ่งนักไวยากรณ์สันสกฤตอินเดีย
เรียกว่า ทวิคฺสมาส² เช่น

ศุริราศูร์ = สามคืน (9:7:42)

จตุรวรณ = วรรณะทั้งสี่ (12:44:66)

3.4 โดยการใช้คำกริยาวิเศษณ์ เช่น คำนิบาต และคำอุปสรรคมาขยาย³ เช่น

ศุมธูม = ส่วนกลางงาม (ร่างงาม) (1:10:4)

ตถาวิธ = ลักษณะเช่นนั้น (1:29:6)

วิธีการสร้างคำสมาสโดยการใช้คำกริยาวิเศษณ์ เป็นส่วนขยายนี้ ถ้ามีรูปคำ
เป็นทวิที่บาวริกคี่ นปฺสกลิงค์ นักไวยากรณ์สันสกฤตชาวอินเดียเรียกชื่อว่า อวฺยयीถวสมาส
เช่น

¹Arthur A. Macdonell, Sanskrit Grammar for Students p.173.

²Ibid., p.174.

³Ibid., p.175.

ปรุทธิภยั	=	เป็นที่น่ากลัวยิ่ง (12:1:60)
ยถากามั	=	ตามความปรารถนา (5:12:50)

4. พหุวิธีหิตมาต

คือสมาสที่ใช่เป็นส่วนขยายคำอื่น ดังที่อาร์เธอร์ เอ แมคโคเนลล์ (Arthur A. Macdonell) ได้ให้คำนิยาม พหุวิธีหิตมาต ไว้ว่า

“คำสมาสซึ่งใช่เป็นคุณนามขยายคำนาม และมีเพศ พจน์ และวิภक्ति์ สอดคล้องกับคำนามที่มันขยาย หรือละไว้ในฐานที่เข้าใจ... คำสมาสทุก ๆ ประเภทสามารถนำมาใช่เป็นพหุวิธีหิตมาตได้เช่น คำว่า อินุทศตกรุ หมายความว่า ศักดิ์ศรีของพระอินทร์ เมื่อนำมาใช้เป็นพหุวิธีหิตมาต จะมีความหมายว่า มีพระอินทร์เป็น ศักดิ์ศรี...”¹

สมาสทั้งหลายที่กล่าวมาข้างต้น จะกลายเป็น พหุวิธีหิตมาต ถ้านำสมาสเหล่านั้นไปทำหน้าที่เหมือนคุณนาม เช่น

ทวนทวนสมาส

ราชศูยาศศูวเมธานำ (กรุญนำ) =(แห่งการบวงสรวงทั้งหลาย) มีพิธี
ราชศูยะ และพิธีอศิวเมธ
(12:44:66)

ตตุปुरुสสมาส

สชชีคณาอูตทา (สชชี-คณาอูตทา ทยมยุตี)
= นางทยมยัตตี ผู้มีหมีแห่งเพื่อนทั้งหลายแวดล้อม
แล้ว (1:24:6)

กรุมชารยสมาส

วिरูณวทนา (ทยมยุตี) =(นางทยมยัตตี) ผู้มีใบหน้าสีคลสด (2:2:8)
สยัเตนุทริยะ (ราชา) =(พระราช) ผู้มีอินทรีย์อันสำรวมแล้ว (1:4:2)

¹Arthur A. Macdonell, Sanskrit Grammar for Students p.175.

ค่านามประเภทคำกฤต คำศัพท์ และคำสมาสที่ปรากฏในนิโลपाชยาน พอจะสรุปได้ดังนี้

1. คำกฤต ประกอบด้วยคำประเภทสระการันต์มากกว่าพยัญชนะการันต์ และในแต่ละประเภท มีดังนี้

1.1 สระการันต์ มี อ การันต์ ปรากฏมากที่สุด

1.2 พยัญชนะการันต์ มี นุ การันต์ ปรากฏมากที่สุด

2. คำศัพท์ ประกอบด้วยคำประเภทสระการันต์มากกว่าพยัญชนะการันต์ และแต่ละประเภทมีดังนี้

2.1 สระการันต์ มี อ การันต์ ปรากฏมากที่สุด

2.2 พยัญชนะการันต์ มี ตุ การันต์ ปรากฏมากที่สุด

3. คำสมาส จัดแบ่งกลุ่มตามปริมาณของคำที่นำมาประกอบเข้าแบ่ง ได้ดังนี้

3.1 สมาสที่ประกอบด้วยคำจำนวน 2-3 คำ ปรากฏมากที่สุด คือมีอัตรา ร้อยละ 93.69 ของคำสมาสทั้งหมด ประกอบด้วยคำสมาสทุกประเภท

3.2 สมาสที่ประกอบด้วยคำจำนวน 4-5 คำ ปรากฏมากเป็นอันดับรองลงมาคือ มีอัตรา ร้อยละ 5.98 ของคำสมาสทั้งหมด ประกอบด้วยคำสมาสประเภท ตตุปุระสมาส กรุมธารยสมาส

3.3 สมาสที่ประกอบด้วยคำจำนวนตั้งแต่ 6 คำขึ้นไป ปรากฏน้อยที่สุด คือมีอัตรา ร้อยละ 0.32 ของคำสมาสทั้งหมด ประกอบด้วยตตุปุระสมาส ซึ่งมี ทวนทวนสมาสเป็นสมาสย่อย